

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.63

Глиняна Катерина Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ПРАВА БАТЬКІВ НА ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Постановка проблеми. В юридичній літературі спір про право визначається як такий стан, за яким один учасник суперечки вважає, що зобов'язана по відношенню до нього або будь-яка інша особа (інша сторона у спорі) своєю поведінкою завдає перешкод для здійснення права чи створює невизначеність у існування і змісті права (правовідношення). Саме тому зацікавлена особа звертається до суду для того, аби суд своїм рішенням відновив і примусово здійснив порушене суб'єктивне право або ж встановив наявність чи відсутність правовідношення між позивачем і відповідачем (батьками дитини).

Метою статті є аналіз проблеми з приводу вирішення спорів щодо прав батьків на виховання дитини, особливість та складність яких полягає у тому, що суд, розглядаючи спір, пов'язаний із вихованням дітей, одночасно здійснює як захист суб'єктивних прав неповнолітніх, так і охорону їхніх інтересів.

Стан дослідження теми. Науковці відзначають, що однією з причин складності спорів про дітей, пов'язаних з їхнім сімейним вихованням, є протистояння сторін – рівних носіїв батьківських прав, які перебувають у стані жорсткого конфлікту, а також те, що «предметом» спору є дитина. Значне місце в спорах про дітей належить такому виду регулювання, за яким сторонам надана можливість узгодити взаємні права та обов'язки, а у випадку недосягнення такої згоди між ними спір вирішується судом на власний розсуд, виходячи із конкретних обставин справи [1, с. 11]. Проте, при цьому закон не перелічує фактів, за наявності яких один з батьків має переважне право на виховання перед іншим з батьків. Такого переліку немає тому, що закон у даній сфері переваг для того чи іншого з батьків не встановлює.

Не можна не погодитись із О. Нечаєвою, яка підкреслює: «необхідність у судовому захисті

інтересів неповнолітньої дитини може виникнути за різних причин, але про щоб не йшлося, завжди доводиться мати справу з вихованням дитини, від чого, однак, спір не перестає бути спором про право, причому не тільки про право батьків, але і право дитини на належне виховання» [2, с. 10]. Саме права та інтереси дітей є тією умовою, яка передбачає участь у таких справах прокурора, адже найбільш суттєве значення має прокурорський нагляд у справах, що постають із сімейних правовідносин.

Тому основними критеріями, на яких повинно ґрунтуватися рішення суду про участь батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною, у кожному конкретному випадку є з'ясування широкого кола обставин: починаючи із моральних якостей власне батьків, їхньої поведінки та впливу на дитину, і закінчуючи з'ясуванням інтересів та бажань самої дитини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 158 Сімейного кодексу України (далі – СК України) за заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Іншими словами, закон передбачає право одного з батьків не просто на побачення з дитиною, а на реальну участь у вихованні дитини. Тому в рішенні органу опіки та піклування повинне бути зазначено постійні і тривалі зустрічі між дитиною та тим із батьків, хто проживає окремо. Якщо органом опіки та піклування буде встановлено, що умови з сім'ї того з батьків, хто проживає окремо, можуть травмувати дитину через неприязне ставлення до неї членів його сім'ї, він може заборонити спілкування за місцем проживання цього батька і дозволити його в іншому місці.

Рішення про способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того із батьків, хто проживає окремо, орган опіки та піклування ухвалює

на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення, і пропонує батькам певний варіант їхньої участі у вихованні дитини, виходячи із повної рівності їхніх прав. Якщо спроба знайти вирішення питання разом з батьками не вдалася, то орган опіки та піклування виносить рішення, в якому конкретизуються способи участі у вихованні та інші моменти. Ступінь деталізації участі одного із батьків у вихованні дитини буває різною і обумовлюється обставинами виникнення спору – чим глибший конфлікт між батьками і їхнє небажання йти на будь-які компроміси один з одним, тим конкретнішим буде рішення. І, навпаки, чим вище почуття відповідальності за правильне виховання дитини, тим менше в такому рішенні приписів, які торкаються окремих моментів зустрічей дитини з одним із батьків. Проте, таких приписів взагалі може і не бути, якщо батьки дійшли згоди між собою щодо участі кожного з них у вихованні дитини та спілкуванні з нею. Слід також наголосити і на тому, що рішення органу опіки та піклування є обов'язковим для виконання обома батьками.

В правовій літературі неодноразово звертається увага на той факт, що не завжди батьки дотримуються виконання рішення органу опіки та піклування. Той із батьків, з ким проживає дитина, не завжди йде на зустріч іншому з батьків, свою особисту неприхильність до колишнього із подружжя ставлячи на вищий щабель, нехтуючи інтересами дитини. Інший, в свою чергу, вимагає того, що не передбачено рішенням органу опіки та піклування. Коли один із батьків перешкоджає спілкуванню з дітьми іншому, який мешкає окремо, порушуються права не тільки батьків, але й дітей. Діти позбавляються турботи одного з батьків, який не тільки за законом, а й за совістю бажає брати участь у їхньому вихованні. Тому, безперечно, мають рацію ті науковці, які вважають, що «Зло не тільки в тому, що порушені найбільш цінні права людини, одночасно грубо порушуються інтереси самих дітей, які через провину одного з батьків залишаються напівсиротами, позбавляються піклування батька (матері), причому таких батьків, які не тільки за обов'язком, але і за покликом серця бажають брати участь у вихованні дитини» [1, с. 12]. Але порушувати проблему однобоко, як це зроблено В. Тадевосяном: «матері без достатніх підстав перешкоджають батькам у здійсненні ними права на виховання» [4, с. 38], не варто. Варіантів невиконання рішення органу опіки та піклування, як з боку матері, так і з боку батька дитини, можна навести безліч, інша справа, що в судовій практиці перевага надається матері, особливо якщо дитина малолітня, оскільки, в першу чергу, дитина потребує материнської тур-

боти [5, с. 830]. Разом з тим, закон не встановлює будь-якої переваги в праві матері на виховання дитини. Вирішення спору на користь матері, якщо дитина малолітня, ґрунтується не на перевагах її права, а впливає з інтересів дитини. Аналізуючи в цілому виховні можливості сім'ї, не можна не підкреслити надзвичайно важливу роль у вихованні дитини саме матері. Своєю поведінкою, власним прикладом матір закладає певні установки в підсвідомість дитини, її емоційні стосунки з дитиною є зародком формування в останньої почуттів батьківства. Не применшуючи ролі чоловіка (батька) в процесі виховання дитини, все ж таки треба визнати і той факт, що чоловік не завжди відповідальний у своєму батьківстві. Водночас зустрічаються і протилежні рішення, коли перевага віддається батькові дитини, який проявив максимум турботи і уваги, зумів забезпечити кращі умови виховання малолітньої дитини.

Для уникнення подібних порушень, для стимулювання батьків дотримуватися рішення органу опіки та піклування СК України передбачено, що особа, яка ухиляється від виконання рішення суду, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому із батьків, хто проживає окремо від дитини. На наш погляд, злісне невиконання та ігнорування рішення органу опіки та піклування тим із батьків, який виховує дитину і зобов'язаний не перешкоджати іншому з батьків зустрічатися з дитиною та брати участь у її вихованні, може бути самостійною підставою для відібрання дитини без позбавлення батьків (одного із них) батьківських прав. Наявність такого застереження закону, з одного боку, примусить батька, з яким проживає дитина, поважати право іншого з батьків, а з другого боку, забезпечуватимуться нормальні умови виховання дитини і захист її інтересів. Невиконання одним із батьків рішення органу опіки та піклування є підставою для звернення другого із батьків до суду по захист свого права.

Відповідно до ст. 159 СК України у випадках, коли той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди іншому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема, якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий з батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. На етапі підготовки справи до розгляду справ, пов'язаних з вихованням дітей суддя повинен з'ясувати відповіді на такі питання: якими є умови, в яких перебуває дитина, наскільки умови її виховання відповідають її інтересам; ставлення батьків до дитини, чи правильно зони розуміють свої батьківські права; спосіб життя батьків, їхні духовні потреби, культурний рівень, поведінка в сім'ї,

побуті і на роботі. Після вивчення всіх обставин справи суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування, з урахуванням віку, стану здоров'я дитини, поведінки батьків, а також інших обставин, що мають істотне значення. В окремих випадках, якщо це необхідно для захисту інтересів дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Крім того, за заявою зацікавленої сторони суд може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору. У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для проживання з ним. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини. Таким чином, законом передбачена можливість застосування примусових заходів до тих батьків, які зловживають своїми батьківськими правами, використовують їх всупереч інтересів дитини.

Для всебічного вивчення обставин, пов'язаних з розглядом таких спорів, суд залучає до участі у справі органи опіки та піклування, обов'язки яких містять у собі детальне вивчення умов життя батьків та підготовку висновку з приводу спору, який розглядатиме суд. З цією метою представник органу опіки та піклування відвідує батьків для з'ясування не тільки матеріальних та житлових умов кожного з них, але й моральної та духовної атмосфери, в якій вони живуть, що допомагає визначити, з ким із батьків дитина отримає краще виховання та матиме все необхідне для життя. Якщо при обстеженні буде встановлено, що дитину не можна залишити з жодним з батьків, це відображається у висновку. Разом з тим, при розгляді таких спорів вирок суду не залежить від висновку органу опіки та піклування, і суд вирішує питання з урахуванням усіх обставин, з'ясованих у справі.

Аналізуючи виховний вплив сім'ї, В.Д. Воднік наголошує, що середовище є безпосереднім джерелом, звідки людина черпає свої думки, знання, досвід, настрій, а отже, і мотиви тих чи інших вчинків [6, с. 170]. Неправильні та неприпустимі методи виховання, погане ставлення до дітей можуть призвести до формування в останніх неправильних життєвих установок, з'являється небезпечне сусідство з правопорушенням, бо втрачається межа дозволеного і недозволеного. Безумовно, наявність позитивних компонентів, які характеризують найближче оточення дитини, жодним чином не

сприятиме формуванню деградованої особистості. Напевно, слід погодитися з тим, що атмосфера довіри, взаєморозуміння, взаємної допомоги в сім'ї створюють сприятливі умови, необхідні для розвитку у дитини найкращих людських якостей. І навпаки, негативна атмосфера в будь-якому разі згубно впливатиме на світогляд та поведінку неповнолітнього [7, с. 105]. За даними багатьох кримінологічних досліджень, серед причин, що обумовлюють поведінку дитини, перше місце займає неблагополуччя сім'ї, і, як наслідок такого неблагополуччя, – неналежне сімейне виховання дитини. Саме тому ті повноваження, які покладаються на батьків з виховання дитини, є важливими, з точки зору повноцінного розвитку дитини, формування її особистості та дотримання її прав у цілому. Належне виконання батьками обов'язків з виховання може розглядатися і як один із вагомих факторів превентивного характеру: чим вища якість батьківського виховання – тим менша вірогідність вчинення дитиною протиправних дій, оскільки доведено, що існує певний зв'язок між відсутністю батьківської турботи та антигромадською поведінкою неповнолітніх [8, с. 58].

Якщо батьки мають рівні права та обов'язки з виховання дитини, то цього не можна сказати по відношенню до родичів й інших осіб. З метою захисту їхніх батьківських прав батькам надано права вимагати повернення дітей від будь-яких осіб, які утримують їх не на підставі закону або рішення суду. Г. Свердлов наголошував: «при вирішенні позовів про відібрання дітей від родичів або сторонніх осіб у судовій практиці є чинним правило, згідно з яким батьки, якщо в їхній поведінці не було нічого негативного по відношенню до дітей, мають переважне право виховувати свою дитину» [9, с. 64]. Навіть якщо діти в чужій сім'ї оточені турботою та увагою, право батьків на витребування дитини зберігається і підлягає захисту в судовому порядку. На характер такої вимоги не впливають обставини, що пояснюють, чому дитина опинилася поза сім'єю батьків. Відповідно до ст. 162 СК України, якщо один із батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінять її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом зацікавленої особи має право негайно ухвалити рішення про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала.

Матеріали судової практики свідчать, що спір про місце проживання дитини може виникнути не тільки між батьками та іншими особами, не виключена можливість виникнення такого спору і між матір'ю (батьком) дитини та її опікуном (піклу-

вальником) [10, с. 98]. Наприклад, встановлення опіки над дитиною було викликане необхідністю тривалого перебування матері на лікуванні. Після повернення із лікувального закладу матір, яка не була позбавлена батьківських прав і по відношенню до якої немає рішення суду про відібрання від неї дитини, звернулася до опікуна по поверненні їй дитини, у чому опікун їй відмовив. Така ситуація також є предметом судового розгляду. Враховуючи те, що опіка була встановлена над дитиною на підставах і в порядку, передбаченому законом, опікун має законні права щодо виховання дитини. Але і матір так само наділена цими ж правами. Разом з тим, рівність прав матері і опікуна не можна отожднювати, оскільки матір має переважне право на особисте виховання дитини. Існування подібного роду переваги пояснюється тим, що батьківське право на виховання виникає не штучно, воно – результат кровного зв'язку між батьками і дітьми. Розглядаючи питання про повернення дитини на виховання батькам, суд може їм відмовити в позові, якщо буде встановлено, що залишення дитини за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я (ст. 162 СК України). За ч. 3 ст. 163 СК України суд також має право відмовити батькам у передачі їм дитини (при відібранні останньої від сторонніх осіб), коли така передача суперечитиме інтересам дитини.

Іншими словами, наявність у батьків абсолютного суб'єктивного права на визначення місця проживання дитини, якій не виповнилося 14 років, забезпечує їм можливість на підставі ст. 162 СК України вимагати повернення дитини, якщо передача їм дитини не суперечить її інтересам.

Особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким дитина проживала.

Висновки. Отже, відповідно до чинного сімейного законодавства захист права дитини на отримання належного сімейного виховання здійснюється одночасно із захистом переважного права батьків на особисте виховання дитини. Однак, якщо здійснення батьками такого права не відповідає інтересам дитини, не забезпечує її нормального розвитку, першочерговою стає необхідність захисту саме прав та інтересів дитини.

Таким чином, визначаючи порядок виконання рішення, суд з урахуванням особливостей даної справи, психології дитини, повинен ретельно продумати дії з виконання рішення, з тим, аби заходи, передбачені судом, сприяли безболісному переходу дитини на виховання до іншої особи (другого з батьків). Якщо ж перебування дитини в даних умовах суперечить її інтересам, суд зобов'язаний віднайти шлях, який допоможе виконати рішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини // Юридичний вісник України: Загальнонац. Правова газ. – 2007. – № 6. – С. 11.
2. Нечаева А. Судебная защита интересов детей / А. Нечаева // Сов. юстиция. – 1972. – № 18. – С. 10.
3. Пергамент А., Кузнецова И. Семья под защитой закона / А. Пергамент // Сов. юстиция. – 1988. – № 12. – С. 12.
4. Тадевосян В.С. Семья и закон. / В.С. Тадевосян – М. : Знание. – 1974. – С. 38.
5. Санжировська Т.В. Право неповнолітніх дітей на батьківську турботу та належне виховання в сім'ї як об'єкт судового захисту / Т.В. Санжировська // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 13-14. – С. 830.
6. Воднік В.Д. Особливості формування особистості неповнолітнього правопорушника в умовах сімейного неблагополуччя / В.Д. Воднік // Проблеми законності: Акад. зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 92. – С. 170.
7. Мироненко В. Десоціалізація дитини в умовах сімейного неблагополуччя / В. Мироненко // Вісник прокуратури: Загальнодерж. Фахове юрид. вид. – 2009. – № 9. – с. 105.
8. Шевченко Я.Н. Основи сімейного законодавства./Я.Н. Шевченко/ – К. : Вища школа. – 1982. – С. 58.
9. Свердлов Г.М. Советское законодательство о браке и семье / Г.М. Свердлов. – Госиздат. юрид. лит. – М. : 1952. – С. 64.
10. Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сім'ї. Рапорт: Результати громадського моніторингу судів / Харк. обл. фундація «Громадська ініціатива» – Х. : Колорит. – 2007. – С. 98.

Глиняна Катерина Михайлівна

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ПРАВА БАТЬКІВ НА ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Головною метою цієї статті є аналіз проблеми, яка виникає щодо вирішення спорів між батьками питань про право на виховання дитини, надання дитині необхідних умов щодо її розвитку та становлення її особистості. Особливість та складність таких відносин полягає у тому, що суд, розглядаючи спір, пов'язаний із вихованням дітей, одночасно здійснює як захист суб'єктивних прав неповнолітніх, так і охорону їхніх інтересів. Розглядаючи такі справи, саме інтереси дитини мають бути вирішальними, умови для повноцінного розвитку дитини, формування її особистості та дотримання її прав у цілому.

Ключові слова: дитина, подружжя, правовий захист, сім'я, правове регулювання, держава, захист, гарантії.

Глиняная Екатерина Михайловна

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ СПОРОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРАВА РОДИТЕЛЕЙ НА ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ

Главной целью этой статьи является анализ проблемы, которая возникает при рассмотрении споров между родителями относительно права на воспитание ребенка, предоставление ребенку необходимых условий для его развития и становления его личности. Особенность и сложность таких отношений заключается в том, что суд, рассматривая спор, связанный с воспитанием детей, одновременно осуществляет как защиту субъективных прав несовершеннолетних, так и охрану их интересов. Рассматривая такие споры именно интересы ребенка должны быть решающими, а так же условия для полноценного развития ребенка, формирования его личности и соблюдение его прав в целом.

Ключевые слова: ребенок, супруги, правовая защита, государство, семья, дитина, правовое регулирование, гарантии, защита.

Glinyanaia Ekaterina Mihailovna

FEATURES OF CONSIDERATION OF DISPUTES CONCERNING THE RIGHT OF PARENTS TO RAISE CHILDREN

The main goal of this article is to analyze the problems that arise when disputes between parents concerning the right to upbringing of their child, providing the child with necessary conditions for his growth and formation of his personality. The peculiarity and complexity of such relations lies in the fact that the court considering the dispute related to the education of children at the same time provides protection of subjective rights of minors and protection of their interests.

Considering such disputes, namely the interests of the child should be decisive, as well as the conditions for the full upgrowth of the child, formation of his personality and respecting his rights as a whole.

Key words: child, spouse, legal protection, the state, the family, child, legal regulations, guarantees, protection.